

cum conceptis verbis appellatum fuisse *veritatem Hebraicam*, tam ab auctoribus Græcis, quam a Latinis patribus. Sic Origenes loco supra citato, Procopius similiter, et Euthymius præfatione in psalmos; inter Latinos autem Hieronymus ubique arcem tenet *veritatis Hebraice*; Augustinus lib. xviii de civit. Dei, cap. 44, et questionibus in heptateuchum, de quibus antea dictum est; Beda, Albinus, Joseph abbas ejus discipulus, Habanus Maurus, Agobardus, Claudius Taurinensis, Stephanus Civerciensis, et alii innumeri his recentiores.

IV. Facilis est ac expedita partium singularum canonis expositio: quia tres ordines quibus constat, distincte et explicite ab Hieronymo descripti sunt in prologo galeato Scripturarum, quem præmisit quatuor Regum libris, ad quorum etiam frontem a nobis editus est. Ne actum tamen hic agere videamur, nonnulla de eodem canone disseremus, quæ nondum disputationibus ventilata sunt, neque in notis, neque in prologomenis nostris. In tres itaque partes omnis Scriptura a Judæis divisa est, in *legem*, in *prophetas*, et in *hagiographa*. Prima classis, sive primus ordo, qui *תורה Thora*, id est, *lex*, ab eis dicitur, quinque libros Mosis continet, *Genesim* scilicet, *Exodum*, *Leviticum*, *Numeros* et *Deuteronomium*. Hi omnes a principibus suis nomina sortiuntur apud Judæos, ita ut Genesis vocetur *Bresith*, quia primum hujus libri vocabulum in textu Hebraico est *בראשית Beresith*, quod significat *in principio* (Gen. 1, 1). Similiter Exodum vocant *Ellesmoth*, sive *Οὐρανισμός*, *Vellesmoth*, ut legit Origenes commentario in psalmum 1. Nam primæ voces in libro Exodi istæ sunt *שמות ואלה*, quod interpretatur *et hæc nomina*, vel *hæc sunt nomina* (Exod. 1, 1). Leviticus dicitur *Vajiera*; apud Origenem, *Οὐραία*, *Vakra*; apud Hieronymum, *Vajecra*; in Hebræo scriptum est *ויקרא*. Id vero significat *et vocavit* (Levit. 1, 1). Quartus Mosi liber, quem *Numeros* vocamus, incipit ab hoc verbo *ויצבר* *Vajedabber*, et eodem modo vocatur ab Hebræis. Nam quod Origenes notavit in psalm. 1, de volumine *Numerorum*, non primam vocem spectat, sed potius argumentum in eo pertractatum (Num. 1,

xxvii passim), ut diximus in notis ad prologum galeatum, col. 318. Quintus denique legis Mosaicæ liber dicitur est *Elle addebarim*, vel ex Origine *Ἐλλὰ ἀδδεβάρην*, *Helle haddebarim*; in Hebræo enim istud habet initium *הדברים אלה*. *Elle addebarim*, id est, *hæc sunt verba* (Deut. 1, 1). Hæc est prima pars canonis Hebraicæ veritatis, qua pentateucho Mosis constituitur.

Secunda pars, sive secundus ordo librorum canonis complectitur omnes prophetas, *priores* scilicet, et *posteriores*, uti vocantur a Judæis, *הדברים ראשונים* *navim rischonim*, et *אחרונים* *navim aharonim*. Priores sunt quatuor, qui librorum *Josue*, *Judicum*, *Samuelis*, et *Malachim*, id est, *Regum*, titulo prænotantur. Posteriores autem prophetae quatuor itidem volumina constituunt, 1. *Isaias*, 2. *Jeremias*, 3. *Ezechiel*, 4. *duodecim minores* una simul. Octo igitur habet libros secunda classis in canone Hebraicæ veritatis. Ita tamen ut volumine *Ruth* unico volumine complexum sit cum *Judicum* libro, qui apud Hebræos *סופתין* *Sophthin*, vel juxta Origenem *Σοφηθία*, *Sophetima*, dictum est.

Tertius ac ultimus ordo *hagiographa* possidet, quæ ab Hebræis *כתובים* *kethuvim* nuncupantur, id est, *scripta*; non quidem vulgaris, sed sancta et *ברות הקדש* *bervah haccodesch*, per *Spiritum sanctum* litteris consignata, hoc est, per immediatum afflatum Sancti Spiritus. Consule Maimonidem in more *Nevochim* parte II, cap. 45. *Hagiographa* autem novem numerantur, *Job*, *Psalmi*, *Proverbia*, *Ecclesiastes*, *Canticum canticorum*, *Daniel*, *Paralipomena*, *Esther*, et *Esther*. Apud Origenem liber *Psalmodum* inscribitur *משלים* *Mesolim*, *Sepherthillim*, et *Proverbia* prænotantur titulo *משלים* *Misloth*. Quod ideo adnotamus, ne nos prætereat varians horum nominum lectio apud veteres; nam aliter leguntur apud Hieronymum, nempe *Sephar tallim*, et *Masloth*, vel *Masloth*. Cætera videsis in scholiis ad prologum galeatum.

Hujus divisionis Scripturæ sacræ in tres partes principales meminit Salvator noster Christus Dominus Luc. xxiv, 44: *Quoniam necesse est, inquit, impleri omnia, quæ scripta sunt in lege Moysi, et prophetis, et psalmis de*

me. Ubi psalmi ponuntur pro omnibus hagiographis, quibus constituta est tertia classis librorum canonis. In psalmis namque major pars prophetiarum, ac manifestiora de Christo oracula præsentia leguntur: ideo volumine psalmodum nominavit Christus tanquam nobiliorem partem in ordine hagiographorum. Alibi apud eundem Lucam xvi, 16, duas tantum partes nominavit, dicens: *Lex et propheta usque ad Joannem*. Sicut ergo psalmos hoc loco prætermisissos conspiciamus, ita nihil mirum sit, quod de serie hagiographorum meminerit Christus unico tantum hujus ordinis volumine appellato. Notandum vero per synecdochen partem integram Scripturæ alibi positam esse pro uno libro ejusdem partis; ut Joannis vi, 45, dicitur: *Est scriptum in prophetis*, cum tamen testimonium illud a Joanne recitatum in uno *Isaiæ* volumine, cap. lvi, 13, scriptum reperitur. Sed dicendo *in prophetis*, secundam classem librorum canonis intelligit evangelista: nempe partem illam quæ *prophetas* continet. Idem occurrit Actor. xiii, 40: *Videte ergo ne superveniat vobis quod dictum est in prophetis*. Nam locus ibi citatus desumptus est e capite primo, vers. 5 Habacuci, non ex omnibus prophetis. Verum *in prophetis* dixit, quia attentus erat in eam partem Scripturæ quæ omnes libros propheticos complectitur, vocaturque *ordo prophetarum*. Nihil de Josepho, Judæorum vernaculo scriptore, vel ex commentariis Masorethicis hic amplius adjiciemus ad probandam antiquam illam divisionem: sufficere enim credimus ea adduxisse, quæ auctoritatem habent a Christo et ab Apostolis. Qui plura de hoc argumento proposuit, adeat Buxtorfios, Bonfrerum, et multos alios commentatores, qui præludia isagogica scripturarum ad sacrorum bibliorum intelligentiam.

V. Odium, quo Rufinus Hieronymum prosecutus est, persuasit aliquando illi calumniam partes nonnullas Scripturæ e volumine Danielis abscessisse esse et abjectas a sancto doctore. Sic enim criminatur invec. II in Hieronymum: *Omnia illa historia de Susanna* (Dan. xii), *quæ castitatis exemplum præbent*

Ecclesie Dei, ab isto abscessa est, et abjecta, atque posthabita. De cantico Hebræorum puerorum in camino ignis ardentis, similes habet querimonias: *Trium puerorum hymnus* (Dan. iii, 52-90), *qui maxime diebus solemnibus in Ecclesia Dei cantatur, ab isto e loco suo penitus erasus est*. Hanc Rufini imperitiam reprehensionem non solum imitatus est scriptor nuperus; sed, calumniam calumniis cumulans, ausus fuit asserere Ecclesiam Christi castigasse Hieronymianam versionem, et eas Danielis partes restituisse in canone, quas sensu Judaico et Rabbinico spiritu Hieronymus absciderat. Illis ergo ac similibus conviciis id reponit sanctus interpres: *Quod autem refero, quid adversum Susannæ historiam, et hymnum trium puerorum, et Belis draconis fabulas* (Dan. xii, xiii, xiv), *quæ in volumine Hebraico non habentur, Hebræi soleant dicere: qui me criminatur, stultum se sycophantam probat. Non enim quid ipse sentirem, sed quid illi contra nos dicere soleant explicavi*. Et infra: *Quæ te, amice dulcissime, qui tam curiosus es ut etiam somnia mea non veris, omniaque, quæ per tot annos absque metu future scripsi calumnias, in accusationem vocas, ut respondeas, quomodo eorum præfationes librorum nescias, quos accusas? Quæ quodam naticinio futura calumnias responderent implentes proverbium: Prius antidotum, quam venenum*. Certe ex ipsa præfatione in Daniele de Hebræo Latine conversum, manifeste patet Rufinum ejusque hodiernos gregales non legisse prologos librorum quos in condemnationem vocant. Nonne ibi contestatur Hieronymus partes illas, quæ in Hebræo non inveniuntur, a se fuisse subjectas cum signis obelorum? *Hæc idcirco refero, inquit, ut difficultatem vobis Danielis ostenderem, qui apud Hebræos nec Susannæ habet historiam, nec hymnum trium puerorum, nec Belis draconis fabulas* (Ibid.), *quas nos, quia in toto orbe dispersæ sunt, vero anteposito easque jugulante, subjecimus, ne videremur apud imperitos magnam partem voluminis detruncasse*. Hieronymo igitur animum Judaicum quisquis impingit, stultum se probat sycophantam, utpole qui nesciat sanctum doctorem in sua Danielis Latina conversione, et hymno trium puero-

rum, et historiae Susannae proprium tribuisse locum, nihique de illis partibus detruncasse, nec quidem commentariis in Daniele. Audiant quapropter obiectatores illi doctissimum virum in causam suam eleganter descendentem proemio jam laudatorum commentariorum: *Unde et nos ante annos plurimos cum verteremus Danielem, has visiones obelo praenotavimus, significantes eas non haberi in Hebraico. Et miror quosdam περὶ φησὶν ἰσχυρῶς indignari mihi, quasi ego decurtaverim librum, etc.* Ergo nunc cum Amasio suo Rufinum probent quidem ἀποφαινοῦσιν, abscissam et posthabitam esse historiam Susannae ab Hieronymo, ideoque illi malo Ecclesiam Christi succurrisse, quando Vulgatam Latinam utendam tradidit fidelibus. Apud pios vero ac bene eruditos illud observatum velim, hymnum trium puerorum, historiam Susannae, et alteram Belis draconis, sumptam fuisse non ex LXX interpretibus (qui recto iudicio Ecclesiae repudiati sunt in toto Danielis volumine), sed ex Theodotione, licet Ebonita et Semi-Judaeo, quia hujus translatio veritati consona reperta est, cum illa quae circumferebatur nomine LXX translatorum, multum a veritate discordaret. Utque persuasum habeant omnes Ecclesiam catholicam per omnia adherere Hieronymo in Latina Danielis editione, conferat qui voluerit, apud Carum theologum, variantes lectiones cantici Azariae a versu 26 ad versum 45 (cap. III), ubi multa deprehendit diversa in editione veteri, ab iis quae leguntur in Vulgata, ac in canone hebraicae veritatis, a nobis edito. Praeterea insertae intra textum Danielis adnotatione Hierarchy manifestissimum praebent argumentum, Ecclesiam Romanam non aliam sequi versionem in libro Danielis, quam illam Hieronymianam tum ex Hebraeo, tum ex Theodotione expressam.

Nunc signa obelorum quibus omnes illas partes deutero-canonicas praenotavit Hieronymus, diligenter consideranda sunt in Danielis volumine. Nam primo sciendum, illa signa per scriptorum negligentiam e pluribus mss. libris esse subtracta. Quae notariorum incuria vetus adeo est, ut illam bis terve conqueratur Hieronymus epist. 135: *Quae signa,*

*inquit, dum per scriptorum negligentiam a plerisque quasi superflua relinquuntur, magnus aliquot codices, qui obelos retinent praenotatos tam in prioribus additamentis Danielis, quam in appendicibus Estheris. Manuscriptus regius bibliorum sacrorum, vulgo dictus codex S. Mauri, notatus num. 3561 et cccxii, retinet diligenter omnia isthaec signa obelorum ad hymnum trium puerorum in Danielis volumine. Similiter splendidissimum exemplar Colbertinae bibliothecae num. 1, quod Carolo Calvo donarunt olim monachi S. Martini Turonensis, habet praenotatas illas virgulas eodem Danielis loco, et hoc quidem ad caput omnium linearum. Non sic exemplaria canonis Hebraicae veritatis, ubi librarium et notariorum incuria hujusmodi signa praetermissa sunt. Excipiendum tamen regium exemplar, notatum 3564, quod non omnia obelorum signa prorsus abiecit, quatuor enim, vel quinque habet adscripta in capite, medio et fine columnarum, sub quibus comprehendi voluit lineas singulas harum partium Danielis. Quod spectat historiam Susannae (Dan. XII) et Belis (Ibid. XIV), nullum usque in praesens codicem ms. invenire potui, in quo signa obelorum non fuerint omnia, quamvis Hieronymus expresse testatus sit, *has visiones obelis praenotatas esse*, ut lectoris admoneretur intentio, eas in Hebraico non haberi. Quare *visiones* dictae sint a veteribus scriptoribus illae sectiones, quae apud nos hodie *capita* nominantur, commodius infra declaratur.*

Notandum est secundo inaequalem esse obelorum formam non in diversis solum, sed in iisdem etiam mss. codicibus. Sic laudatus supra manuscriptus Colbertinus signa haec in toto Hieronymi psalterio scripta retinet cum duobus punctis, uno superiori, et inferiori altero, ad istum modum: $\ddagger$, in additamentis autem Danielis et Esther, eandem representat virgulam $\ddagger$, transversam, sed absque ullo puncto Regius quoque num. 3561 in Danielis hymno obelum habet punctis ornatum, at in fine Estheris solam exhibet virgulam jacentem $\ddagger$ sine punctorum comitatu, quod imi-

tatur Corbeiensis ms. codex num. 1. Caeteri San-Germanenses nostri et Memmianus canon partes Estheris ultimas obelis praenotant cum duplici puncto supremo et infimo $\ddagger$. Eadem signa obelorum binis punctis instructorum videntur in editione Origenica libri Esther, ex Arundelliana bibliotheca producti. Caveat autem prudens lector, ne notulam compendiarum in mss. libris usitatum confundat cum signo obeli, propter eandem omnino figuram utriusque assignatam. Nam librarii et scriptores antiqui utuntur hoc caractere $\ddagger$ pro verbo *est*, tertia persona singulari verbi substantivum *sum*. Unde legimus saepius: *Et $\ddagger$ sensus pro et est sensus: quis $\ddagger$ in vobis pro quis est in vobis*. Sicque aliis locis innumeris, prout placuit veteribus notaribus, qui ab annis septingentis plus minus libros exscribere curarunt.

Caeterum obelorum signa in additamentis Danielis et Esther non potuerunt propriae ubique sedes habere in hac praesenti editione nostra: nam librarium hodiernorum seu impressorum usus non patitur eandem paginarum et columnarum disposituram, qua in codicibus mss. representatur. In manuscriptis obeli semper praenotantur ad caput versus, sive singularum linearum sacri contextus, tam in secunda paginarum columna, quam in prima, medium enim spatium relinquunt sufficiens inter columnas, in quo spatio continue describunt obelos. Contra in editis libris nihil est intermedium, nisi majuscula littera ad distinctionem columnarum vel partium contextus. Nec quid aliud in medio positum hodiernae typographiae leges patenter, praeter jam dictas litteras, aut lineam pendentem a summo usque ad imum paginae versus. Ideo necessitate compulsus, ne novam induceremus dispositionem apud typographos, satius esse duximus, obelorum signa in margine exteriori semper ascribere, et in prima quidem columna ad caput singularum linearum scripturam, in posteriori autem columna ad finem linearum; ita tamen ut cuiusque obeli cuspis in scripturam sit conversa, qua significatur apud Hieronymum, confodiendas esse hujus-

modi partes, quae absunt in Hebraeis exemplaribus.

De obelorum denique signis illud etiam lectorem monemus, diversa esse signa isthaec in libris Samuëlis, et Salomonis Proverbiis, ad margines horum librorum a nobis posita, ab illis Hieronymianis, de quibus hucusque diximus. Nostra enim signa obelorum non significant additum quid aut superfluum exstare in textu, quem edidimus in libris Regum et Proverbiorum; sed studiosis quibusque indicant Vulgatam Latinam his locis aliquid redundans, et a LXX interpretibus mutatum habere, quod nec in pura Hieronymi versione, nec in fonte Hebraico legatur. Usam itaque obelorum nostrorum nullus promiscue accipiat, putans eundem esse cum illo quem habent in translatione Danielis et Estheris apud Hieronymum, quia nostri obeli quosdam versus absentes indicant, alii vero sententias praesentes Scripturae, quasi veru anteposito jugulatas docent et commonefaciunt.

VI. Non parvam in hoc praesenti articulo questionem movemus, inquirentes quisnam fuerit primus auctor scholiorum marginalium, que in exemplaribus canonis Hebraicae veritatis posita reperimus, quantaque sit hujusmodi adnotationum utilitas ac praestantia. Ego quidem nihil prius mihi faciendum putavi, quam ut fatear me aliquando errasse in auctore scholiorum, quem ipsismet Hieronymum opinabar, nec sine aliqua similitudine veri. Sciebam ab eodem s. doctore monitus in epistola 135 nonnumquam pro eruditione legentium adnotationes additas e latere contextus: has vero temeritate vel imperitia librarium in corpore fuisse positas. Unde docta scholia marginalia veritati Hebraicae consona, in sacrum textum Scripturae derivata cum deprehendissem, facile mihi statim persuadebam idem in pluribus evenisse, quod ipse epistola jam laudata conquirerat ad psalmum LXXIII, vers. 8, ubi ait: *In Graeco scriptum est κατατάξιον, et nos ita translulimus: Quiescere faciamus omnes dies festos Dei a terra. Et miror quomodo e latere adnotationem nostram nescio quis temerarius*

dio farinae. Ex iis apertissime demonstratur unum eundemque fuisse scriptorem scholiorum canonis ac traditionum Hebraicarum in libris Regum: hunc vero plane diversum esse a Sancto Hieronymo, qui Hebraum **מִשְׁפַּחַת** epha, semper interpretatur *tres modios, tria sala, etc.* uti liquet e versu 17 capitis II lib. Ruth, et ex libro XIV commentariorum in Ezechielem, quorum verba inferius recitavi in notis nostris ad hunc Samuelis locum, col. 327. Capite secundo, libri item prioris Regum ad vers. 5 scholion istud marginale *h. septem* positum est e regione, *peperit plurimos*. Ad versum similiter octavam e latere horum verborum *sunt cardines terræ*, ita scriptum legitur *h. Domini enim sunt afflicti terræ*. Huiusmodi igitur scholia marginalia minimè gentium omittenda duxit auctor traditionum in libros Regum: unde hæc monuit lectorem studiosam: *In Hebræo et in Septuaginta translatione, non plurimi, sed septem leguntur (I Reg. II, 5). Et paulo infra: In Hebræo ita habetur: Domini enim sunt afflicti terræ (Ibid. 8). Afflictos terræ, Hebræi pauperes spiritu, et humiles corde intelligunt, super quos Dominum orbem possuisse dicunt, quia eorum meritis terram stare autumant*. Non ambigo quam plurimos reperiri qui e talibus scholiis Hebræi anonymi reprehendendam existiment Hieronymi translationem Latinam; sed si meminerint hanc esse regulam boni interpretis ut **בְּשֵׁבַע** lingue alterius, suæ lingue exprimat proprietate, mirabuntur potius maximum Scripturarum interpretem nostrum; qui pro *septem*, Latina proprietate *plurimos*, reddidit. *Septenarius enim numerus, inquit Procopius Gazæus in hunc locum multitudinem denotat*. Deinde quod asserat Hebræus noster scholiastes haberi in fonte *Domini enim sunt afflicti terræ*, nescio an Hebrææ voces iste, **מִשְׁפַּחַת** **אֶרֶץ**, *metuere eres*, magis *afflictos terræ* significant, quam *fundamenta et cardines terræ (Ibid.)*. Quidquid sit de grammaticali significatione illorum verborum, certum est Judeos cum scholiaste, mystica saltem expositione conspirare in sensum Hieronymi. Quia si meritis humilium et afflictorum mundus stat, haud dubio *cardines* illi sunt quibus totus orbis

innitatur. Jam si in scholiaste et in auctore traditionum ipsissima verba requiras, consulendus tibi est locus iste cap. X, vers. 25: *Locutus est Samuel ad populum legem regni*. Ubi uterque habet *Hebræus iudicium regni*, nihil aliud observantes præter sensum grammaticalem verbi **מִשְׁפַּחַת** *mispat*, sive *mispat*. Idem intelligas de *ephod lineo*, infra, cap. XXII, vers. 18, et de *Maan civitate*, cap. XXV, vers. 2, sicque de aliis plurimis, in quibus ne lato quidem ungue a se ipso discedit scholiastes, id est, non discedit ab auctore traditionum Hebraicarum. Utque demum non ex lineamentis solum pulchrioribus, sed ex propriis etiam navis vultum innotescat tibi, scholiastes noster, ipsissimus auctor traditionum Hebraicarum in libros Regum et Paralipomenon, adverte diligenter quæ leguntur infra col. 363, ubi auctorem illum et scholiasten nostrum notis castigavimus, quod non probaverit interpretationem Hieronymi lib. I Samuelis, c. xxx, versib. 10 et 21. Putat enim Hebræos ille scriptor vocem **בִּגְדֵי** *piggeru*, Latine reddendam esse *jussi fuerant*, non *lassi substituerant*. In quo nullum habet astipulatorem inter Hebræos grammaticos hodiernos, neque in lexico heptaglotto linguarum orientalium. Unde manifestum habemus argumentum, specialem ac propriam esse illi auctori Hebræo significationem quam asfert tam in scholiis, quam in suis questionibus Hebraicis. Idem igitur habendus est auctor qui scholia apposuit ad margiles translationis Hieronymiane, et qui questiones Hebraicas edidit in volumina Regum ac Paralipomenon. Nunc inquiramus quo tempore floretet in scientia Scripturarum, et unde genus suum traxerit.

Pauci admodum dies sunt, quod ex Rabano Mauro didici auctorem questionum Hebraicarum in libros Regum et Paralipomenon quemdam fuisse Hebræum, qui sæculo octavo aut nono celebratior erat biblicorum sacrorum usum ac intelligentiam. An vero genere Hebræus fuerit et ex Judæorum gente prognatus, non satis liquet ex Rabini præfationibus: quia juxta morem illorum temporum causa nominis in dubio esse potest; non enim propriis nominibus multi vocabantur, sed ingenii sæ-

pius nominatione ementita eos alii cooptabant. Unde Joannes Mabillonius noster tomo I veterum analectorum, pag. 370, fateitur, *Cuculan, Menalcam et Daphnim* nomina esse supposititia pro veris, qualia de more usurpat Alcuinus et Theodulphusepiscopus Aurelianensis, nec scire potuisse quinam fuerint *Menalca*, vel *Daphnis*, vel *Cuculus*: nisi quod existimat de *Cuculo*, eum esse filium illum prodigum (*Luc. xv, 12 seqq.*), cujus intemperantiam et casum plangit Alcuinus in epistolis 103 et 114. Hoc modo nomine *Hebræi* appellari poterat vir doctus in lingua Hebraica, quamvis origine Gallus esset, vel Germanus. Certe si natione Judæus erat, in Christum tamen illum credidisse manifestum nobis est ex verbis infra recitandis. De auctore igitur questionum Hebraicarum, sive traditionum in libros Regum et Paralipomenon, hæc habet Rabanus Maurus præfatione commentariorum in quatuor libros Regum: *Ibi enim inveniet quid pater Augustinus, quid insignis interpres divinarum librorum Hieronymus senserint, quid papa beatus ac suavissimus doctor Gregorius, quidve Isidorus Hispalensis episcopus, et quid Beda magister nobilis, ac ceteri patres, quorum longum est nomina recensere, rite intellexerint... Præterea Hebræi cujusdam modernis temporibus in legis scientia capitulis traditionem Hebræorum habere non paucis locis simul eum nota nominis ejus inserui, non quasi ingerens alicui auctoritatem ipsius, sed simpliciter potius quod scriptum reperi, ejus probationem lectoris iudicio derelinquo*. Hunc locum omnino depravatam restituere volebam ad fidem manuscriptorum codicum Rabani; sed nullus id generis inventus liber est in nostra bibliotheca San-Germanensi, si verum est quod mihi asseveravit sodalis noster qui monumenta huiusmodi sub clavi tenet et conservat. Neque tamen insuperabilis restat hoc loco difficultas restituendi textus aut assequendi sensus verborum Mauri; quia quod de *Hebræo* hic scribebat, iterum docuit præfatione commentariorum in libros Paralipomenon, dicens: *Non enim longos florentesque tractatus, in quibus plausibilis ludit oratio, sed commentarios in divinis historias scribere decrevi, quorum offi-*

ciū est præterire manifesta, obscura disserere. Ante annos animaliquis rogatu Hildoni abbatis in Regum libros, secundum sensum catholicorum patrum, quatuor commentarios libros eddi, quos et sacratissima gentiori vestro Ludovico imperatori presentialiter in nostro monasterio tradidi: in quibus sicut et in presenti opere feci, Josephi, Judæorum historici, narrationem, et Hebræi cujusdam, modernis temporibus in legis scientia florentis, opiniones plerisque in locis interposui: sed non ita, quasi lectorem invitum ad ipsorum traditionis assensum pertraherem; sed magis iudicio ac probationi ipsius illa derelinquens. Ex iis exploratum nobis fit, Rabanum Maurum ita in primo testimonio intelligendum esse, ut dixerit capitula cujusdam Hebræi suo tempore in scientia legis florentis inseruisse plurimis locis suorum in Regum volumina commentariorum, quæ capitula traditionem Hebræorum contineant. Itque indubitatum esse comperiet quisquis in Rabani expositionibus et commentariis opiniones ac sectiones integras questionum Hebraicarum in libros Regum et Paralipomenon positas animadverterit, atque commentarios Mauri et Hebræi traditiones inter se composuerit. Quis igitur fuerit scholiastes canonis, et quo tempore vixerit, certum ex alialatis duobus Rabani Mauri testimoniis *Hebræus* ab eo dictus est, *in scientia legis* non mediocriter *celebris*, cujus commentationes ac questiones Hebraicæ locum habere meruerint inter sententias Hieronymi, Augustini, et aliorum doctorum nominatissimorum in Ecclesia Christi. Florebat autem scientia divinarum Scripturarum eodem tempore quo Alcuinus et ipse Rabanus Maurus: nam apud Maurum *moderna tempora* vocantur illa tempora quibus ipse ætatem debebat, ut testis est præfationum in librum Genesios, ubi *modernum tempus* appellat ætatem *Freculphi*, ad quem ipse rescribit ac præfatur: *Magnorum virorum conamen antiquitus fuit, ut invicem scribendo, sua provocarent studia, et exercerent ingenia. Quod licet eorum exemplo moderno tempore agere decreveris, tamen mirandus in hoc es, quod convenientem personam ad istud conamen non*

quasiervis. Modernum itaque tempus intelligit Maurus tempus ipsum quo commentarios scribebat in Genesis, rogatus ab episcopo Freulpho: quare similes phrases, quæ occurrunt in præfationibus commentariorum in Regum ac Paralipomenon volumina, non aliter interpretandæ sunt de atate Hebræi, qui scholia marginalia canonis Hebræicæ veritatis, et traditiones Hebræicas edidit, exeunte sæculo octavo, aut incunte nono. Et hæc sunt tempora moderna Habani Mauri, in quibus testatur floruisse scriptorem illum, e quo plurima mutuatur et interponit in suis commentariis. Quantumcumque vero nota nobis sit ætas Hebræi illius, scholiasticis et commentatoris, incertum tamen genus remanet. Nam quod eum Josepho Judæorum historico adjuncto Maurus præfatione commentariorum in Paralipomena, ambos una scriptores illos forsitan recensere voluit, ut doceremur Judæum utrumque fuisse. At huic opinioni non parum repugnat scholion marginale canonis Hebræicæ veritatis positum col. 170, ubi morem Latinorum secutus auctor hujusmodi adnotationum, dicit in Hebræo haberi Nomerorum capite xvii, vers. 6: *Fueruntque virgæ duodecim cum virga Aaron*. In Latinis autem codicibus, quos suos vocat juxta consuetudinem Hieronymi et Augustini, scriptum esse, *fueruntque virgæ duodecim absque virga Aaron*. Hebræus, inquit, cum; nostri, absque, id est, Hebræus textus legit cum virga Aaron; nostri codices Latini absque virga Aaron. Non aliis verbis suos fuisse Latine lingue homines in recitandis variantibus lectionibus Scripturarum divinarum, probe noverunt quicumque sanctorum patrum lucubrationes evolunt. Et superfluum esset hic exempla congerere in rem cunctis studiosis indubitata atque manifestam. Superest igitur ut dicamus Hebræum scholiasten codices Latinorum suos appellasse, quia ex Latina lingue hominibus prognatus fuerat, aut certe quod in Christo credens, Romanæ Ecclesie libros, suos deinceps cum cæteris fidelibus nominare voluit. At unde habes, inquit forte lector aliquis, scholiasten illum et auctorem traditionum Hebræicarum Christo nomen dedisse? Mani-

festissimum religiosi et Christiani sui cultus argumentum præbuit ipsemet scriptor Hebræus, et in questionibus Hebræicis ad librum I Regum, cap. xxi, vers. 6, fidem suam prodit his verbis: *Tradunt Hebræi nequaquam David eos comedisse panes; sed alter tamen Dominus in evangelio (Luc. vi, 4). Christum ergo Dominum suum agnoscit, et evangelium ejus, contrarium licet Judæorum traditionibus. De Hebræorum etiam gente capite xvi lib. I Regum nonnulla memoratur, eos habet veluti alienigenas sibi extraneos. In Hebræo ita habetur, inquit, et fratres tuos visitabis, si recte agant, et pignora sibi tollas (I Reg. xvii, 18). Pignora in hoc loco Hebræi libellos repudiū intelligunt. Siquidem usum illius gentis fuisse ferunt, ut quando ibatur ab eis in pugnam, libellos repudiū uxoribus suis darent: ut si contigisset virum in prælio capi, et in captivitatem duci, mulier ejus, expectatis tribus annis, si vir ejus non redisset, alium duceret virum. Videat nunc prudens lector quam clare gentem sibi alienam in Judæorum gente demonstrarit Hebræus scholiastes, auctor quæst. Hebr. in libros Regum. Non dixit: *Siquidem usus nostræ gentis fuit*, quod utique Judæus homo dicere debuisset: sed tanquam de alienigenis loquens, *siquidem usum illius gentis fuisse ferunt*. Nihil gentilitium agnoscit, nihil domesticum in Judæorum traditionibus, quæ matres tamen Hebræorum spectant in libello repudiū. Potnissem et ex aliis capitulis eorumdem questionum Hebræicarum in libros Regum et Paralipomenon, planum legenti facere scholiasten canonis Hebræicæ veritatis hominem fuisse Christianum; sed anhelanti finem prolegomenorum pauca pro multis sufficiant; maxime quod eadem difficultas in altero volumine redeat iterum discutienda. Verumtamen antequam de hac tabella tollatur manus, utilitatem scholiorum marginalium canonis breviter perstringamus.*

Inter præcipuas utilitates marginalium scholiorum canonis Hebræicæ veritatis, primam recenseo, quod arma nobis subministrant ab revincendos hujus temporis heterodoxos, qui sæpius Ecclesie Dei insultarunt

de ignoratione lingue Hebræicæ, dicentes neminem Romanorum repertum fuisse post ætatem Hieronymi Hebræicæ scientem: ideoque quasi clausis oculis catholicos omnes adhæsisse Vulgatæ versioni, nec pares fuisse ad ejus errores (ut ipsi vocant) coarguendos et emendandos. Discant igitur obtrectatores illi, Ecclesie Romanæ nunquam defuisse viros Hebræice doctos, qui Vulgatæ Latine codices manibus quotidie terentes, eam publice redarguere atque castigare potuissent, si quid sanæ doctrinæ aut sanctis moribus contrarium ibi reperiretur. Quanta putas diligentia translationem Hieronymi ab scholiaste canonis expensam? Non fuit in ea verbum, non syllaba, non apex, qui fugeret illius eruditi scriptoris censuram; sed salvo semper honore Vulgatæ, sive Hieronymianæ versionis, quam notis tantum criticis illustrare decreverat, non ex odii præsumptione, vel censorio supercilio ipsam temerare ac obliterare. Ubique monet Hebræus noster Christianus, hoc vel illud non haberi in Hebræico: nec propterea expungit in sacro contextu voces Latine hujusmodi redundantes, quas ab interprete Latino additas noverat, ut Latini sermonis proprietatem compleretur in Scriptura. Quam opinionem si futilem æstimaveris, audi ipsum scholiasten commentariolis in canticum Debboræ ita scribentem: *Sed quod ait; O Amalec (Judic. v, 14), in Hebræo non legitur; sed Latinus interpretis sensus gratia hoc addidit*. Legerat haud dubie epistolam Hieronymi ad Sunniam et Pretelem, in qua de versu tricesimo octavo psalmi lxxvii vir sanctus disserit in hunc modum: *In eodem: El propitiis fiet peccatis eorum, et non disperdet eos, dicitis, quod, eos (vers. 38), in Græco non habeat, quod et verum est. Sed nos ne sententia pendeat, Latinum sermonem sua proprietate complevimus*. Et vero quid obscurius in totis codicum Latinorum voluminibus sacris resonaret, quam illæ sententiæ pendentes, in quibus verba nonnulla, pronomina, ac verba substantivum, tollerentur? Verbi gratia notat scholiastes in caput xix Levitici vers. 14, non haberi in Hebræo quia, neque

sum: quæ verba tamen complent proprietatem sermonis nostri; pulchre enim dicitur: *Sed timebis Deum tuum, quia ego sum Dominus*. Nec ita sensus pendet, si legamus: *Sed timebis Deum tuum, ego Dominus*; pendet namque aliquo modo isthæc sententia propter absentiam quia particula causalis, ac substantivi sum. Ea igitur verba, quæ in Hebræis voluminibus per totum canonem dicuntur abesse, non superflue addita noscuntur in versione Latina, quia sine illis obscura vel mutila oratio remaneret, ut diligenti lectori liquidum erit, quando monitus hoc scholion marginali: *Hebræus non habet*, animos attenderit ad consequentia sermonis.

Non mediocrem existimo in scholiis canonis fructum etiam alterum, quo occludere possumus linguam illis qui ausi sunt plurimis abuti Scripturarum testimoniis, eaque in suos sensus trahere ad propriam ipsorum et aliorum perniciem. Tantum sæpius sibi arrogat quidam ejus avi scriptores, ut receptissimam ac celebratissimam Ecclesie traditionem ex sacre Scripturæ frivola interpretatione subvertendam sperent, et suis potius commentis credituros lectores, quam Christi attestantis oraculo. Sic videas opera pestifera et Latino et Gallico sermone conscripta, ubi præfate negant Mosen auctorem fuisse librorum Pentateuchi: quod ut probent contra Christi et Apostolorum ejus auctoritatem, aliquot loca afferunt præsertim ex Deuteronomio, quibus perversi dogmatis et hucusque inauditi opinionem fultam esse volunt. Scriptum est, Deuteronomii cap. i, vers. 1: *Hæc sunt verba, quæ locutus est Moses ad omnem Israel trans Jordanem*; et deinde cap. iii, vers. 8: *Tulimusque illo in tempore terram de manu duorum regum Amorrhæorum, qui erant trans Jordanem*. Repugnat autem hæc ab ipso Mose fuisse litteris tradita, cum ille nusquam Jordanem transierit, et reges Amorrhæi respectu ipsius non trans, sed eis Jordanem habitaverint. Si autem opponamus in Hebræico scriptum legi בעבר, bever, quod omnino ambiguum est, et ad forteiorem vel ulteriorem partem accommodari potest pro consequentia

sermonis, urgent adhuc dicentes, כִּבְרֵי semper, trans interpretari apud omnes veteres, qui linguam Hebraicam callebant. At, velint nolint, Deuteronomii scriptor fuit ipse Moses: nec temeritati neotericorum deinceps relinquatur locus, quoniam scholia marginalia canonis Hebraicæ veritatis apertissime demonstrant vocem Hebræam *beever*, non *trans* esse reddendam, sed *in transitu*. Quæ hoc modo lecta et intellecta optime convenit Mosi loquenti ac scribenti: erat enim in procinctu ad transeundum Jordanem, quando verba Deuteronomii locutus est ad omnem Israel. Ecce quam levi negotio, unius voculæ recta interpretatione, dissolvitur formidolosa illa et insuperabilis, ut sibi videbatur, objectionis machina, quam in Pentateuchi legitimum auctorem critici quidam recentiores torquent. Certe hoc vel uno loco profligari possunt, utinam et convinci, quicumque Mosen negant auctorem fuisse sacrorum voluminum Pentateuchi. Quanquam timendum est ne erudito et catholico scholiastæ non acquiescant, qui etiam Christi Domini testimonio non cedunt. Sed si illi respicere nolint, saltem sinceri catholici omnes gratiam, ut speramus, habebunt scholiastæ nostro, qui divinorum librorum auctoritatem adversus immoderatas horum criticorum censuras vindicabit. Cæterum hoc uno exemplo docemur, quam parum fidere debeamus levibus ejusmodi, quæ contra sacram Ecclesiæ traditionem afferuntur in dies, ratiunculis, magno simplicium Christianorum damno, quorum fides hisce præstigiis minuitur, aut sæpe corrumpitur: tametsi uno quasi flatu dissipari possunt. Quibus postmodum animadversis, pudet homines sui erroris, quos simplex ac pia fides in officio continere debuerat.

Jam quis dicere sufficiat quanto nobis sint emolumento scholia illa marginalia ad eruditionem et intelligentiam Scripturarum? Nihil est in versione Hieronymiana ambiguum et subobscurum, quod illucescere non faciant; nihil est laxius et *καταπραρυσιον*; in ea expressum, quod intra proprios fines et nativos verborum sensus non fuerit per scholia circumscriptum. Hic summam pietatem redo-

lent; illic significantias Hebræorum verborum aut singulares et inauditas, aut certe rarissimas produunt; plures textus Hebræi variantes lectiones retinent, fidem ubique admirabilem scholiastis commendant, et si pauca tandem excipias, in quibus hallucinatum eum credimus, nihil illis notis criticis præstantius antiquitas sacra posteris tradere potuit. In his recensendis utilitatibus jam non immorabor, cum sole clariore sint ac curiosis omnibus manifestissimæ. In unica tamen pagina multiplices ostendo scholiorum fructus et utilitates, ut sic de cæteris innumeris bonis iudicium ex uno faciamus loco. Columnis igitur 99 et 100 ista occurrunt marginalia scholia, primo e latere hujus sacri contextus: *Et populus tuus quem eduxisti (Deut. iv, 12), etc.* Ita monet scholiastes: *Hebræus non habet tuus*. In hac notatione fides ejus maxime elucet atque diligentia. Consequenter vero ad illa verba: *Novi te ex nomine (Exod. xxxii, 17), semel et iterum docet in Hebræo haberi notescam tibi in nomine*: quam interpretationem in aliis Hebræis scriptoribus, et Latinorum plurimis commentariis frustra quæsi. Quam pius quoque fuerit ac religiosus noster scholiastes, discimus, ni fallor, ex modo exponendi hunc Exodi locum: *Ego ostendam omne bonum tibi, et vocabo in nomine Domini, etc. (Ibid. 19)*. Non enim ea verba refert ad visionem essentiae divinæ, ut multi nunc temporis scholastici faciunt; sed omne bonum hominis vitam mortalem degentis, in eo statueri videtur, si sciat Deum deprecari et eum flectere ad misericordiam. *Ego ostendam omne bonum tibi: Hoc est, inquit scholiastes, ostendam tibi quomodo me debeas deprecari, et ad misericordiam flectere*. O singularem et admirabilem Scripturæ divinæ expositionem! Hanc me non docuit scholarum frequentia, non assidua commentatorum lectio. Unum interim scholion marginale canonis immensa expositionum vincit volumina. Utque aliquid addamus, quod lectori fuisset creditu difficile, erat scholiastes tam perspicax ad dissolvendas ambiguitates bibliorum sacrorum, ut interdum propius accedat ad sensum auctoris hagiographi, quam ipse Hieronymus, inter-

pretum phoenix, vel facile princeps. Ne quid v. g. obscuritatis vel ambiguitatis remaneret versibus quinto et sexto capitis tricesimi quarti libri Exodi, nonnulla scholia post emendatum textum apposuit in margine, quæ omnem remonent difficultatis umbram, nec amplius verba quæ ibi leguntur ad Mosen loquentem, sed ad Deum docentem orandi et deprecandi se modum, directe referri debent. De cujus contextus mutatione seu emendatione facta in versione Hieronymiana infra dicturi, id tantum nunc monemus studiosos, præstantiorem esse translationem hujus loci ex emendatione et notis scholiastis, quam quæ primum condita est ab ipso Hieronymo, ut paulo post auctoritate sacre Scripturæ demonstrare conamur.

Ad commendationem fidei nostræ in edendis scholiis hujusmodi marginalibus, illud etiam monitum volumus lectorem prudentem, excusa fuisse a nobis caractere Romano quæcumque legi potuerunt in manuscripto codice: cætera vero, quæ vetustate deleta sunt et corrupta, corrosa vel mutilata, supplevimus ex textu Hebraico, sed caractere Italico, iisque locis duntaxat, ubi clare perspeximus, quod abesse, potuit: in aliis enim obscurioribus puncta tantum adjecimus loco verborum et syllabarum, quarum sufficientem notitiam assequi nequivimus. Sic columna 118 diverso caractere scriptum reperies, « quæ offerri debent in sacrificium; » et deinde, « in cunctis habitaculis vestris, » quia partim hæc leguntur in manuscripto, partim a nobis suppletur, ut jam dixi. At columna 190 posuimus hoc modo scholion marginale, « lapsique... magnitudinis... ejus mag... interierit, percussor morte morietur, etc. » Nullum enim sensum expiscari potuimus ex

verbis aut syllabis superstitibus: ideo satius esse duximus, hæc divinationi studiosorum relinquere, quam conjecturis nostris incerta definire ac supplere. Denique, pro duobus punctis apposis in codice manuscripto ad caput scholiorum, et supra contextum contra respondentem, stellulas representamus quæ in omnibus libris editis usurpantur, cum supradictorum punctorum situm nequaquam patiuntur leges typographiæ hodiernæ.

De auctore scholiorum canonis unum adhuc notandum, penes nos esse quamplures codices mss. in quibus exstant nonnulla opera ejusdem scriptoris, quæ nondum typis excusa sunt; et hoc ordine tam edita, quam inedita describuntur post traditiones Hebræicas S. Hieronymi in Genesim: *Liber de decem tentationibus Regum et Paralipomenon: Canticum Deboræ: lamentationes Jeremiæ: epistola ad Dardanum*. Universa isthæc opuscula Sancti Hieronymi prætitulantur in mss. codicibus, et duobus exceptis edita sunt ab Erasmo et Mariano, cum operibus ejusdem s. doctoris. Inedita sunt hæc, commentarius in Canticum Deboræ, quod legitur cap. v, vers 2 *segg.* libri Judicum, et commentarius alter in primam lamentationem Jeremiæ (*Thren. 1, 1 segg.*) De quo ultimo opere non ausim adhuc definite affirmare, lucubrationem esse Hebræi scholiastis nostri. At de commentarioli in Canticum Deboræ nulla superest nobis difficultas; quia eorum stylus, eruditio, sententiæ, et cætera omnia, quæ alicujus auctoris notitiam tribuere possunt, unum renuntiant scholiasten canonis Hebræicæ veritatis. Testes hujus rei accedent eruditi homines, cum opuscula illa typis excusa vulgabuntur.